

ТЕМА 8. КУЛЬТУРА ЯК УМОВА ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ В КІНЦІ XIX — ПОЧ. XX СТ.

План

1.Особливості розвитку культури України на рубежі XIX –XX ст. Роль суспільнополітичного руху в процесі поширення української національної ідеї.

1.1.Демократичні тенденції розвитку освіти на початку XX ст.

1.2.Українська наука початку XX ст. Нові технічні відкриття, та їхнє впровадження в

Україні.

2.Нові тенденції українського мистецтва на початку XX ст.. (неоромантизм, експресіонізм, авангард). Революційно-демократичний напрям в українській літературі.

3.Чинники розвитку культури України в 1917-1921 рр.

4.Мистецтво України 1917-1921 рр.: театр, музика, образотворче мистецтво та архітектура.

1.Особливості розвитку культури України на рубежі XIX –XX ст. Роль суспільно-політичного руху в процесі поширення української національної ідеї.

В архітектурі початку XX ст. утверджуються ідеї модернізму, пов'язані з використанням нових будівельних матеріалів і мистецьких форм (залізничні вокзали Львова, Жмеринки та Харкова), а поряд з ним – неокласицизму (Педагогічний музей у Києві, Громадська бібліотека у Харкові). Однак розвиток національного руху стимулював відродження українського стилю – звичайно, на новій основі. Українські архітектори звертаються до вивчення пам'яток давніх часів та народної дерев'яної архітектури, публікують розвідки про них у часописах. На цій основі творять львівські будівничі В.Нагірний, автор численних церков у Галичині, та І.Левитський. якому належать проекти будинків товариства “Дністер”, готелю Жоржа та Академічного дому у Львові. Кращим витвором у національному

українському стилі вважається будинок Полтавського земства (1901-1908), спроектований В.Кричевським.

Українська скульптура поповнюється набутками прихильників імпресіонізму, які сформували свій талант у мистецьких школах Європи. Серед них виділяються Т.Гаврило, автор погруддя Т.Шевченка; М.Паращук, якому належать скульптурні портрети І.Франка, В.Стефаника, С.Людкевича, а також пам'ятник А.Міцкевичу у Львові, виконаний спільно з А.Попелем; П.Війтович, який здійснив скульптурне оформлення фасаду та інтер'єру Львівського оперного театру.

Початок ХХ ст. приніс значне пожвавлення в українське музичне життя. Народжується нова професійна музика, часто сповнена характерних для цієї епохи революційних мотивів. З'являється плеяда талановитих композиторів – Я.Степовий, К.Стеценко, М.Леонтович, С.Людкевич. Продовжують діяти різні музичні товариства, гуртки, хорові капели, ставлячи музичні п'єси, оперети, опери. Серед них особливою активністю відзначались Київське літературно-артистичне товариство, “Український клуб”, музичне товариство ім. М.Лисенка у Львові, при якому в 1905 р. організовано Вищий музичний інститут ім. Лисенка. Значний вклад у популяризацію української музики зробив перший на Україні стаціонарний музично-драматичний театр, заснований 1907 р. М.Садовським у Києві, де крім драматичних вистав ставились опери й оперети.

1.1. Демократичні тенденції розвитку освіти на початку ХХ ст.

У зв'язку зі зростанням потреби в грамотних людях і фахівцях збільшується число навчальних закладів і учнів, студентів, що навчаються в них. У 1914–1915 рр. в Україні нараховується 26 тис. загальноосвітніх шкіл з 2,6 млн. учнів, але 70 % населення залишається неписьменним. У 80 середніх спеціальних навчальних і більше ніж у 60 нижчих профтехучилищах навчається 17,5 тис. учнів, у 27 вузах — 35,2 тис. студентів.

У той же час неписьменність серед сільського населення Східної України досягала 75–85 %; німці, євреї, поляки, що проживали в Україні, значно випереджали за рівнем грамотності та наявності власної інтелігенції український етнос.

Отримували освіту у Наддніпрянщині й жінки: середню - в гімназіях та прогімназіях,

атакож у єпархіальних училищах. Гімназії мали сім класів, восьмий клас був педагогічним і готував учительок та гувернанток; професійну освіту жінкам давали тільки вчительські семінарії. Існували і привілейовані жіночі навчальні заклади - інститути шляхетних дівчат. Фахівців вищої ланки готували вищі жіночі курси: в Києві (1878-1889 рр., відновлені у 1905 р.), Одесі (1906) та Харкові (1913). У 1907 р. у Києві було відкрито медичний інститут для жінок.

1.2 Українська наука початку ХХ ст. Нові технічні відкриття, та їхнє впровадження в Україні.

Учені України, працюючи в тісній взаємодії з ученими Російської імперії, досягли значних успіхів у розвитку природничих наук і техніки.

У Київському університеті працював засновник Київської алгебраїчної школи Д. Граве, який вивчав *теорію груп*. У Харківському університеті великий внесок у розвиток математики зробили професори В. Стеклов, Д. Синдов, С. Берштейн. Для розвитку фізики й радіофізики багато зробив професор Харківського університету Д. Рожанський — основоположник Харківської школи радіофізиків. Світовою популярністю користувалися праці з теоретичної механіки академіка С. Тимошенка, географів П. Тутковського, В. Лінського, геолога Р. Медвецького, фізика М. Пильчикова та ін. Видатний фізик В. Грабовський поряд з американцями В. Зворикінім і Ф. Фарнсуортом став одним із засновників теорії й практики телебачення. Уперше відкрив випромінювання, назване пізніше рентгенівськими променями, український фізик І. Пулюй, який працював у наукових установах Праги, Відня, Вюрцбурга.

Широко розвинулася хімічна наука. У Києві плідно працювали С. Реформаторський, а

в Харкові — І. Осипов.

У біології й медицині відомими були професори Київського університету О. Сєверцов, С. Навалишин, у Харкові — В. Арнольд, В. Данилевський, М. Трінклер, М. Гіршман.

Багато зроблено епідеміологами й мікробіологами М. Гамалією, Д. Заболотним для боротьби з чумою, холерою, тифом, туберкульозом.

Розширювалися дослідження з проблем геолого-географічних наук. А. Краснов — професор Харківського університету — вивчав природу України.

Розвивається повітроплавання. У 1908 р. в Одесі створено перший у Росії аероклуб. Його члени С. Уточкін та М. Єфимов у 1910 р. здійснили перші в Росії польоти на аероплані. Російський льотчик П. Нестеров, член Київського товариства повітроплавання, у серпні 1913 р. в Києві вперше продемонстрував «мертву петлю».

Першим українським пілотом, видатним корабельним інженером був член Революційної української партії Левко Мацієвич (1877–1910).

Гуманітарні науки розвивалися в умовах гострої ідеологічної боротьби.

В історії найвидатнішим ученим початку ХХ ст. став Михайло Грушевський. «Історія України-Руси» у 10-ти томах — багатотомна праця, у якій уперше в широкому плані

висвітлена історія 1663 р. У цей же час плідно працювали такі
України до історики,

як О. Єфименко, В. Д. Багалій, В. Барвінський, Д. Яворницький,
Іконников, В. Біднов,

Я. Новицький та ін.

У ході революційних подій 1905–1907 рр. покращилися можливості для наукової праці і в Наддніпрянській Україні. Наприкінці 1906 р. тут був затверджений статут Українського наукового товариства, що почало свою діяльність у 1907 р. під керівництвом

М. Грушевського. Фактично це був фундамент майбутньої національної Академії наук. Однак політична атмосфера в країні змусила його припинити друкування своїх «Записок», а випуск наукових збірників перенести до Москви.

2. Нові тенденції українського мистецтва на початку ХХ ст. (неоромантизм, експресіонізм, авангард). Революційно-демократичний напрям в українській

літературі.

Модернізм впливав на розвиток усіх галузей культури. Пошуки нового у музиці цікавлять багатьох композиторів. Безліч композиторів-авангардистів прагнули виразити новий зміст тільки з допомогою невідомих музичних засобів, йдуть на різні експерименти, які призводять до руйнування естетичних і технологічних підвалин музичної культури (заперечення

звукової організації - мелодії, гармонії, поліфонії). Одними з найбільш яскравих у цьому відношенні етапів стали так звані "конкретна музика" й алеаторика. В архітектурі стиль модерн народився з поєднання двох тенденцій: прагнення архітектора раціонально використати нові матеріали (сталі, скло, залізобетон) і тяжіння до певної міри малозмістовної, але вишуканої декоративності. Наявні геометрично чіткі лінії споруд, динамічність їхніх форм.

Особливість українського модернізму полягає в тому, що тут він не був програмно організованим національно-культурним і літературним рухом. Він формувався у своїх найхарактерніших виявах не на рівні загальної стильової манери або «школи», а через творчу самобутність та еволюцію окремих митців. Український модернізм – явище синтетичного порядку, тобто він охоплює елементи різноступеневої стилістики (символізму, імпресіонізму, натуралізму, романтизму, неокласицизму). В українському модернізмі відкривалися нові художні моделі та структури: неореалізм (В. Винниченко), неоромантизм (О. Кобилянська), імпресіоністичний символізм (М. Вороний), метафізичний символізм (М. Яцків). Охарактеризуємо їх.

Неокласицизм. В українській літературі представниками неокласицизму були П. Филипович – ліричний, розкутий, відкритий для різноманітних стильових «спокус», безпосередній у вираженні громадянських проблем, О. Бургардт, М. Зеров – його поезія насичена культурологічно і історіософськи, суворо дисциплінована думкою, М. Драй-Хмара, М. Рильський – поєднував простоту і глибину. Українські неокласики прагнули зберегти право на власний моральний і естетичний кодекс, виходячи зі свого уявлення про загальнолюдські мистецькі цінності, про деяку незалежність вічного мистецтва від скороминущих виявів поверхні життя, про класичну норму в найзагальнішому розумінні: строга досконалість форми, пошук гармонії духу, повага до «вічних» начал людської душі і відповідний абсолют художньої правди. Пропонували свій варіант поєднання світової культури з національною традицією. Жанри, в який працювали укр. неокласики, - здебільшого сонети та переклади з інших мов.

Неоромантизм – так називала Леся Українка та інші творчий метод тих письменників к. XIX – поч. XX ст., які поєднували в своїй творчості реалістичне зображення життя з романтизмом. В українській літературі представниками неоромантизму були О. Кобилянська, М. Вороний, у творчості якого наявні емоційність і драматизм розвитку художньої дії, яка

проривала конкретику буденного життя філософськими тонами, сентиментальною романсовістю, грайливістю імпровізацій, М. Коцюбинський, який підіймав теми естетизму, масової людини, міщанства. Жанри, в яких працювали укр. неоромантики – психологічна повість, побутова історія, роман-міф, ліричний щоденник, діалогізована оповідь.

Символізм – український символізм відрізнявся від європейського і російського тим, що поступався філософською концептуальністю та естетичною визначеністю, містив менше езотеризму, окультизму, містицизму, більше відгукувався на життя і був небайдужим до ідей національного визволення. Представниками в укр. літературі цього напрямку є О. Олесь – витончений лірик, поет любові й «пораненого серця», В. Пачовський, М. Філянський, який шукав семантичних «знаків» для вираження невлонних індивідуальних переживань, С. Черкасенко, Г. Чуприна, який вражав дивовижною мінливістю риторики, багатством звукового інструментування, спонтанною емоційністю. Елементи символізму є у Г.

Михайличенка, А. Заливчого, раннього М. Хвильового, раннього А. Головка. В укр. літературі символізм не був значним, широким явищем і не дав глибокого коріння. В основі неприйняття – ускладненість, зашифрованість форми, обірвані зв'язки між деталями і цілим, фрагментарність натяків і недомовленостей, екзотизм, звукова гра і т.д. Але символізм первісно притаманний мистецтву. Художня свідомість розрізняє в речах внутрішній сенс і зовнішню оболонку, в якій просвічує сенс потаємної сутності.

Футуризм – формалістичний напрям у літературі та мистецтві ХХ ст. Футуристи оголосили про народження нового мистецтва, співзвучного динамічному ритму нового віку «хмарочосно-машинно-автомобільної» культури. Відкидаючи традиції класичної реалістичної літератури, футуристи ставали на шлях крайнього формалізму, заперечували загальноприйняті мовні норми й творили свою особливу «заумну» мову, любили чудернацькі словосполучення, позбавлені будь-якого змісту. У футуристичну організацію входили М. Семенко – найяскравіший, найдіяльніший з футуристів, Гео Шкурупій, що називав себе «королем футуропрерій», В. Поліщук, який декларував свою близькість до Е. Верхарна і Ф. Марінетті, О. Слісаренко, Ю. Шпол (М. Яловий), Ю. Яновський, М. Бажан, М. Терещенко, О. Влизько, Д. Бузько, Л. Зимний, О. Мар'янов, О. Полторацький та ін. Прогнозували заміну мистецтва «умілістю», «штукою», надмистецтвом як синтезу поезії,

живопису, скульптури, архітектури, деструкцію (руйнування) канонічних форм. Розглядали себе як «революцію в мистецтві», після якої починатиметься нова колективна мораль, «комуна духа», заперечення «я», «футур-комуна».

Імпресіонізм – в українській літературі елементи поетики імпресіонізму на реалістичній основі використовували А. Чехов, М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Руданський, ранній М. Ірчан, В. Чумак. Характерними рисами їх імпресіонізму були психологізм у змалюванні персонажів, прагнення відтворити найтонші зміни в настроях, схопити миттєве враження.

Експресіонізм – окремої експресіоністичної течії в укр. літературі не склалося, але елементи поетики експресіонізму використовували Л. Курбас, М. Хвильовий, О. Довженко, В. Підмогильний, М. Бажан, Т. Осьмачка, О. Влизько.

Художникам-експресіоністам світ вбачався абсурдним, негармонійним і хаотичним, ворожим щодо "природної" людини. Тому ставлення до дійсності визначилось тим, що предмети і явища отримували властивості особистих почуттів і рис художника. Свої почуття, світогляд на установки, враження від буремних подій і спосіб художнього відчуття вони намагались донести з максимальною виразністю, гостротою, наполегливістю - з найбільшою експресивністю.

Український модернізм не сформувався як національна самобутня течія, а виявлявся лише у творчості кожного окремого митця. Цей стиль, особливо в літературі, зазнав значного впливу романтизму, що пояснюється як традицією, так і ментальністю українського народу. Своєрідність українського варіанта модернізму полягає в тому, що він із естетичного феномену перетворився на культурно-історичне явище. Став спробою подолання провінційності, другорядності, вторинності української національної культури, формою залучення до надбань світової цивілізації. Він ніби символізував перехід українського суспільства від етнографічно-побутової самоідентифікації, тобто вирізнення себе з-поміж інших, до національного самоусвідомлення – визначення свого місця і ролі в сучасному світі.

Особливістю літературного процесу в Україні у другій половині XIX -на початку XX ст. була поява творів, розрахованих на широкі народні маси (особливо побутової тематики), а також творів, адресованих

інтелектуальному прошарку суспільства як осередку, покликаному повести за собою ці широкі народні верстви до національно-духовного визволення. Саме література виступала в Україні дзеркалом широкого просвітницького руху, саме через неї формувалися ідеї консолідації нації та її національного і духовного відродження.

Літературний процес не обмежувався створенням художніх та публіцистичних творів. Важливим явищем для України був розвиток драматургії, що відображала об'єктивні потреби розвитку театрального мистецтва і насамперед - створення професійного українського театру.

3. Чинники розвитку культури України в 1917-1921 рр.

Величезний вплив на стан культури України і на її подальший розвиток спричинили політичні події 1917-1920рр. Укр. уряди, які виникають в той час (УНР, Гетьманської Держави, Директорії), провадять політику українізації, яка полягала у підтримці укр. мови, розвитку укр. освіти, книгодрукування, наукових закладів, музейних установ, бібліотек, мистецьких об'єднань тощо. Національна революція в Україні призвела до колосального злету національної свідомості українців, духовного піднесення інтелігенції, посіяла надії на краще майбутнє, відновлення укр. державності, злету укр. Культури. Але малий термін діяльності цих урядів та брак коштів не дали відновити загублені традиції та створити міцну основу для вільного культурного розвитку нації.

Українізація була розпочата Центральною Радою (укр. мова стала мовою державних документів, укр. культура, література, театр, преса були виведені зі стану другорядних; на чолі держави стали видатні діячі укр. Культури М. Грушевський, В. Винниченко, С. Єфремов, Д. Дорошенко. Ця політика була продовжена і поглиблена урядом гетьмана П. Скоропадського. На першому етапі діяльності уряду на чолі з Ф. Лизогубом були здійснені в галузі освіти, науки та культури такі важливі кроки, як : заснування 3х університетів (Київ, Кам'янець – Подільський, Катеринослав), 150 гімназій, Державного архіву України, Національної галереї мистецтв та бібліотеки, театру драми та опери (на чолі відкритої у 1918 р. Академії наук став видатний учений В. Вернадський). У 1920 р. почала свою діяльність Укр. автокефальна православна церква на чолі митрополитом В. Липківським. Ця політика в галузі культури у 1917-1918 рр отримала повну підтримку укр. народу.

Разом з тим більшовицька влада не могла не враховувати того, що народ підтримував культурницьку діяльність урядів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії. Цей рух неможливо було раптово зупинити.

3.1 Особливості еволюції української освіти у 1917-1921 рр. Стан розвитку науки.

У Києві 30 квітня на так званому з'їзді хліборобів Скоропадського обрали Гетьманом України. Цього ж дня гетьман оголосив розпущеними Центральну Раду. Гетьманське міністерство освіти, за прикладом міністерств Центральної Ради, вважало за доцільніше засновувати нові українські гімназії, ніж українізувати російські. За Центральної Ради в Києві було три українські приватні гімназії. У 1918 році їх прийнято на державні кошти. Протягом літа того ж року відкрито 84 українських гімназій не тільки по містах, але й по деяких селах, а наприкінці гетьманської доби було їх в Україні близько 150. У гімназіях, які залишилися з російською мовою навчання, введено як обов'язкові предмети українську мову, історію та географію України і історію української літератури. 6-го жовтня 1918 року урочисто відкрито в Києві перший Державний Український Університет, а 22 жовтня другий Український Університет у Кам'янці-Подільському. Засновано Державний Український Архів, в якому мали бути зосереджені документи історії України, перевезені з архівів Москви та Петрограду; засновано Національну галерею Мистецтва, Український Історичний Музей та Українську Національну Бібліотеку, яка зростала з надзвичайною швидкістю. Наприкінці гетьманської доби в цій бібліотеці було вже понад 1.000.000 книжок, серед них багато унікалів, стародруків і т. п. Кількістю та якістю книжок Національна Бібліотека могла конкурувати з кращими бібліотеками Європи. Поміж науковими закладами перше місце належало Українській Академії Наук. Українську Академію Наук засновано за Гетьмана, її урочисте відкриття відбулося 24 листопада 1918 року. Вона мала три відділи: історикофілологічний, фізико-математичний та соціально-економічний.

4. Мистецтво України 1917-1921 рр.: театр, музика, образотворче мистецтво та

архітектура.

З відродженням української державності у 1917 – 1920 рр. значні зміни відбулися й у *різних сферах мистецтва*: театрі, музиці, образотворчому мистецтві, кіномистецтві, літературі.

Образотворче мистецтво. В першій половині ХХ ст., особливо на етапі національного відродження в 20-ті роки, значно поживався новаторський рух у галузі образотворчого мистецтва. Поштовх в цьому напрямі надала Українська Академія Мистецтв, утворена в 1917 р. Перший ректор Академії, видатний художник-графік Г. Нарбут (1886 – 1920 рр.), залишив помітний слід в історії української культури.

Розвиток живопису в Україні у післяреволюційні роки на початку 20 століття проходив у боротьбі художніх течій і напрямів. Поряд з тими, хто стояв на позиціях традиційного реалізму, творили прихильники футуризму, формалізму (наприклад, розписи Василя Єрмилова Харківського партійного клубу). Крім масових агітаційних форм образотворчого мистецтва, помітного прогресу досягла станкова графіка та живопис. У галузі станкової графіки працювали Михайло Жук, Іван Падалка, Володимир Заузе. У живописі найвідомішими були полотна Кириака Костанді, Федора Кричевського, Олександра Мурашка. Георгій Нарбут оформив перші українські радянські книги та журнали «Мистецтво», «Зорі», «Сонце труда». У Західній Україні в перші післяреволюційні роки працювали Іван Труш, Антон Монастирський, Осип Курилас.

Театр.

До революції існував лише один стаціонарний український театр – трупа Миколи Садовського. За підтримки Центральної Ради у Києві було створено Український національний театр, до складу якого увійшли *Іван Мар'яненко, Лесь Курбас, Микола Садовський, Панас Саксаганський* та ін. актори. За фінансової підтримки уряду українські вистави йшли в театрах Києва, Чернігова, Полтави, Житомира, Катеринослава; видавався тижневик «Театральні вісті». Було створено *Український народний хор* (диригент Кирило Стеценко), у 1918 р. було засновано *Український театр драми та опери* (керівник Микола Садовський), *Українську державну капелу* під проводом Олександра Кошиця. Вона з величезним успіхом виступала в Австрії, Чехії, Польщі, Німеччині, Франції, Америки.

Новий період в історії національного театру розпочався в 1918 році, коли у Києві утворилися Державний драматичний театр і «Молодий театр» (з 1922 року — модерний український театр «Березіль») *Леся Курбаса та Гната Юри*. На театральній сцені з'явилася когорта талановитих акторів — *Амвросій Бучма, Мар'ян Крушельницький, Олімпія Добровольська, Олександр Сердюк, Наталя Ужвій, Юрій Шумський* та інші.

Державний драматичний театр продовжував традиції реалістично-психологічної школи. Натомість Молодий театр обстоював позиції авангардизму.

Кіно. В 1919-1921 рр. з'являються понад 50 агітфільмів: «Все для фронту», «Два світи» та ін.. Випускалася кінохроніка, ставилися тематичні документальні фільми. Тоді ж з'явилося українське науково-популярне кіно (сільськогосподарські та санітарнопросвітницькі фільми тощо). Почалося виробництво художніх фільмів. Була реорганізована Одеська кінофабрика.

Музика. У галузі муз. мистецтва розвивалися такі жанри, як обробка композиторами нар. і революційних пісень, радянська масова пісня. У цьому напрямку плідно працювали композитори Г. Верьовка, П. Козицький, Л. Ревуцький.

Архітектура. В *архітектурі* початку ХХ ст. функціонували кілька напрямків:

неокласицизм, який розвивав традиції класицизму ХІХ ст.: Педагогічний музей (нині Київський будинок учителя), арх. П. Альошин, бібліотека Київського університету на вул. Володимирській, арх. В. Осьмак, Харківський комерційний інститут, арх. О. Бекетова ін.;

модерн (зручність планування, використання нових залізних конструкцій, різноманітних оздоблювальних матеріалів (ліплення, прикраси з витого заліза тощо). Яскравим його прикладом є Бессарабський критий ринок у Києві; цирк у Києві, залізничні вокзали Києва, Львова, Харкова, Жмеринки; Будинок з химерами в Києві. Найяскравішими постатями архітектурного модернізму були В. Городецький, К. Жуков, М. Верьовкін, О. Вербицький, Г. Гай та ін.;

необароко (житловий будинок у Києві 1914 р., арх. П. Альошин, лікарня у Лубнах на Полтавщині, арх. Д. Дяченко; У 1910—1920 рр. отримав розповсюдження стиль необароко — спроба поєднати традиції високого «мазепинського бароко» із досягненнями європейського модерну.

власне український модерн (поєднання модерну з елементами народного дерев'яного зодчества й ужиткового мистецтва. У цьому стилі збудовано будинок Полтавського губерньського земства, 1909, арх. Василь Кричевський), Харківське художнє училище, арх. К. Жуков.

